

نشست‌های برگزار شده در دانشکده علوم اجتماعی

عنوان نشست: سیاست‌های جمعیت و پیشرفت در ایران

شناسنامه نشست	
واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده علوم اجتماعی
مسئول نشست (عضو هیئت علمی):	دکتر اردشیر انتظاری (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۳۹۵/۰۳/۰۴
اعضای هیئت علمی مدعو:	دکتر حسن سرایی، دکتر محمود مشفق و دکتر مسعود عالمی (اعضای هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	علی‌اکبر محزون (مدیرکل دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی ثبت‌احوال)، دکتر چوپین (مدیر مرکز ناباروری رویش)، طه نوراللهی (مشاور مرکز آمار ایران)، دکتر کبرا خزعلی‌رئیس شورای فرهنگی و اجتماعی زنان و خانواده)، دکتر محمدجواد محمودی (رئیس سابق رئیس موسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور)
مسئله محوری نشست:	راهبردهای پیشنهادی جهت تحقق سیاست‌های کلان جمعیت کشور
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت کشور، وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

اهداف نشست:

مسئله سالمندی و پس از آن کاهش جمعیت، با توجه به کاهش نرخ باروری به زیر سطح جانشینی، پیش‌روی کشور می‌باشد. از این رو مسئولین نظام در صدد چاره‌جویی و حل مسئله جمعیت برآمدند که مهم‌ترین آن‌ها ابلاغ سیاست‌های کلان جمعیت از سوی مقام معظم رهبری است. همچنین در راستای اجرای سیاست‌های فوق، مجلس شورای اسلامی، طرح جامع جمعیت و تعالی خانواده را در دست بررسی جهت تصویب دارد. دولت نیز اقداماتی مانند حذف درس تنظیم خانواده از مراکز آموزش عالی و حذف مشاوره پیشگیری از باروری در مراکز بهداشت را انجام داده است. اما هنوز برنامه راهبردی کلان و فرابخشی در این جهت تدوین نشده است. تدوین راهبردها و اقدامات مناسب برای اجرای سیاست‌های کلان جمعیت، نیازمند بررسی‌های علمی و موشکافانه دارد که بار این مسئولیت بر عهده دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی است. دانشگاه علامه طباطبائی (ره) به عنوان بزرگ‌ترین دانشگاه علوم انسانی و وظیفه سنگین‌تری برعهده دارد. در این راستا دانشکده علوم اجتماعی می‌تواند از طریق برگزاری نشست‌های تخصصی پیرامون سیاست‌گذاری جمعیت و بررسی آن در نسبت با ابعاد مختلف پیشرفت، راهبردها و اقدامات مؤثری به دولت محترم پیشنهاد نماید.

در زمینه رابطه جمعیت و پیشرفت دو دیدگاه متفاوت وجود دارد: اول، عده‌ای بر این عقیده - اند که ابتدا باید زیرساخت‌های اقتصادی و به طور کلی توسعه فراهم شود، آن‌گاه فرایند افزایش نرخ باروری را آغاز کنیم. دوم، عده‌ای دیگر جمعیت و پیشرفت لازم و ملزوم همدیگر می‌دانند، به‌طوری‌که رشد جمعیت بستگی به توسعه کشور دارد و در عین حال توسعه کشور نیازمند جمعیت جوان و بیشتر است. جمعیت و پیشرفت باید به طور موازی جلو بروند. این دو گانه اکنون یکی از چالش‌های فکری، تحلیلی و پژوهشی پیش‌روی متخصصین و مردم و مسئولین جهت تدوین راهبردهای عملی سیاست‌های کلان کشور است.

با توجه به آن‌که سیاست‌های جمعیت به زمینه‌های مختلف توسعه یعنی مسکن، بهداشت، آموزش، اقتصاد و... مرتبط می‌باشد، لذا استخراج راهبردهای مؤثر در هر یک از این زمینه‌ها

نیازمند نشست‌های تخصصی خویش می‌باشد. از این رو در این نشست، به عنوان یک نشست مقدماتی، در نظر گرفته شده و هدف آن هم‌فکری و تدوین راهبردهای اولیه پیشنهادی و استخراج ملاحظات علمی و عملی راهبردها حوزه جمعیت و پیشرفت می‌باشد.

چکیده مباحث صاحب‌نظران در نشست

سخنران اول: بند ۹ سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در خصوص جمعیت به باز توزیع فضایی و جغرافیایی جمعیت متناسب با ظرفیت زیستی تأکید دارد، این بند از دو زاویه از بندهای بسیار مهم سیاست‌های ابلاغی است: الف) تأثیری که بهینه‌سازی توزیع جمعیت می‌تواند بر رشد جمعیت و سطح باروری داشته باشد. ب) تعادل بخشی فضایی و مکانی جمعیت با توجه ظرفیت‌های زیستی.

مطالعات نشان می‌دهد که تراکم بیش از حد جمعیت در شهرهای بزرگ کشور نه تنها بر سطح کیفی زندگی اثر منفی دارد، بلکه بر بعد کمی جمعیت (رشد و سطح باروری) اثر معکوس خواهد داشت. بالا بودن هزینه کلی سکونت و زیست در شهرهای بزرگ، اضافه کردن حتی یک فرزند به اعضای خانواده، والدین را با اما و اگرهای فراوان مواجه می‌کند، لذا سیاست ارتقای باروری در شهرهای بزرگ و پرتراکم از نظر جمعیتی به نظر می‌رسد آن‌چنان اثرگذاری قابل توجهی نداشته باشد. از طرفی افزایش باروری در مناطق کم تراکم جمعیتی، در صورت فقدان زیرساخت‌های کافی اقتصادی و معیشتی، موجبات شکل‌گیری موج‌های جدید مهاجرت‌های روستا - شهری فراهم می‌کند و این موج‌های جدید اثر مضاعف بر تراکم جمعیتی کلان‌شهرها خواهد گذاشت. به نظر می‌رسد که یکی از راه‌های عمده بهبود سطح باروری، بهبود توزیع مکانی جمعیت و جلوگیری از بیش‌تراکمی (OVER-DENSITY) جمعیتی در شهرهای بزرگ و از سوی دیگر بهبود زیرساخت‌های اقتصادی و معیشتی در شهرها و روستاهای کوچک پیرامونی است.

سخنران دوم: پرسش آن است که اولویت‌های راهبردی راجع به مسئله توسعه و جمعیت چیست؟ این اولویت‌های راهبردی در سه زاویه دیده شده است: ۱. مردم ۲. مسئولین ۳.

دانشگاه‌ها

الف) مردم؛

الف-۱) رفع موانع اقتصادی: به نظر می‌آید مردم ایران، علی‌رغم تمام کارهای فرهنگی صورت گرفته، هنوز به داشتن فرزند علاقه‌مند هستند. شاهد موضوع آمار نرخ باروری است. نرخ باروری در سال ۱۳۹۰ در میان کل زنان و دختران در سن باروری، ۱٫۷ است. اما اگر تنها مادران را در نظر بگیریم، این عدد به ۳٫۲ افزایش پیدا می‌کند (مرکز آمار ایران). این موضوع شاهدی است بر این که خانواده‌های ایرانی در صورت تشکیل تمایل به فرزندآوری دارند. اما در این میان موانع اقتصادی آن‌ها را از داشتن فرزند باز می‌دارد. می‌توان نتیجه گرفت درخصوص بخش قابل توجهی از مردم، راهبرد تعیین‌کننده آن است که اگر موانع و مشکلات اقتصادی مانند مسکن و اشتغال برداشته شود به فرزندآوری روی می‌آورند.

الف-۲) رفع موانع اجتماعی: علاوه بر موانع اقتصادی، برخی موانع اجتماعی نیز مردم را از فرزندآوری منع می‌کند. برای برخی دیگر هنجارهای اجتماعی سن ازدواج و فرزندآوری مانع است. اکنون برای جوانان سن مناسب ازدواج، پس از تحصیل انگاشته می‌شود. این انگاره در صورت فراهم شدن امکاناتی چون اشتغال ضمن ازدواج می‌تواند به ازدواج ضمن تحصیل تغییر کند و عرف سن ازدواج را کاهش دهد. اگر هنجارهای اجتماعی به وسایل گوناگون به‌ویژه رسانه‌ها به سمت خانواده‌های پرجمعیت تغییر کند، آن‌گاه خانواده‌ها از داشتن فرزند زیاد خجالت نمی‌کشند و مادران برای داشتن فرزند بیشتر مورد سرزنش قرار نمی‌گیرند. بسیاری از جوانان شاید قلباً فرزند بیشتر را دوست داشته باشند، اما حرف دیگران مانع آن‌هاست.

الف-۳) اقناع فرهنگی: بخش دیگری از مردم حتی اگر امکانات اقتصادی را داشته باشند یا پیدا کنند، به سمت فرزند بیشتر نمی‌روند. راهبرد لازم برای این دسته از مخاطبان، اقناع

فرهنگی است. مردم برای فرزندآوری باید قانع شوند و این موضوعی نیست که با اجبار جلو رود. آن‌ها باورهایی دارند از جمله این که ازدواج و فرزند مانع پیشرفت تحصیلی و حرفه‌ای آن‌ها می‌شود. این باورها براساس تحقیقات تجربی گوناگون، مورد تردید فراوان است (عالمی نیسی، ۱۳۹۴). یا باورهایی مانند فرزند بیشتر موجب فقر می‌شود که باز هم در نظریه‌ها و تحقیقات تجربی و شرایط گوناگون نقض شده است (نگاه کنید به اسمیت و وارد، ۱۹۸۰) و (لانجوو و راوالیون، ۱۹۹۵). باید متخصصین ضمن انجام تحقیقات تجربی در شرایط ایران، روشنگری نموده و ذهن مردم را با واقعیت‌ها آشنا سازند. باید به عقل مردم احترام گذاشت و آن را قانع کرد.

(ب) مسئولین؛

برنامه «جوان‌سازی جمعیت» یک برنامه توسعه همه‌جانبه است. سیاست کلی مسئولین برای افزایش باروری در کشور باید توسعه همه‌جانبه باشد. برنامه افزایش جمعیت نباید تنها شامل مشوق‌هایی برای فرزندآوری باشد. والدین باید افقی روشن پیش روی فرزند آینده خود ببینند. کشورهای اروپایی، حتی در کشورهایی مانند بلغارستان، برنامه افزایش جمعیت، یک برنامه توسعه همه‌جانبه است که به همه ابعاد مسکن، بهداشت، آموزش، اشتغال و توجه کرده و برای آن‌ها برنامه دارد

(ج) دانشگاه‌ها و مراکز علمی

نگاه غالب در فضای دانشگاهی کشور پیرامون رابطه جمعیت و توسعه برآمده از نظریه‌های قدیمی ۲۰۰ ساله مانند مالتوس است که جمعیت بیشتر را لاجرم موجب فقر می‌داند. این در حالی است که تحقیقات تجربی نشان می‌دهند درآمد سرانه کشورها با افزایش جمعیت، نه تنها کاهش پیدا نمی‌کند، بلکه افزایش می‌یابد (داده‌های بانک جهانی) از سوی دیگر نظریه‌های متعددی به‌ویژه در میان اقتصاددانانی چون بوزراپ (۱۹۶۵، ۱۹۸۱)، کوزنتس (۱۹۶۷، ۱۹۶۰)، سایمون (۱۹۸۱) جمعیت را پتانسیل توسعه می‌دانند. حتی گزارش‌های بانک جهانی نیز تصریح می‌کنند که دیگر توصیه‌ای راجع به باروری به کشورها ارائه نمی‌کنند. ضروری است که

استادان و دانشجویان رشته‌های گوناگون مرتبط با جمعیت از جمله جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، مدیریت آموزشی و ... به یافته‌ها و نظریه‌های جدید پیرامون این موضوع توجه کرده و به‌روز شوند. **به‌روزرسانی علمی** راهبرد اصلی دانشگاه‌ها در زمینه جمعیت است. **سخنران سوم:** با عنایت به بند چهاردهم سیاست کلان جمعیت، رصد مستمر اجرای سیاست‌های ابلاغ شده از سوی مقام معظم رهبری ضروری است. از این‌رو جهت رصد و انعکاس و ارزیابی برنامه‌های اجرایی مربوط به حوزه جمعیت در یک مناسبت سالانه ویژه، ثبت روز ملی جمعیت در تقویم جمهوری اسلامی ایران مصادف با روز ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت در تاریخ مذکور پیشنهاد شد.

همچنین وزیر کشور طی نامه‌ای به تاریخ ۹۴/۸/۱۸ به استانداری‌ها دستور تشکیل «شورای راهبردی جمعیت» به ریاست استاندار را دادند. این شورا سه مأموریت دارد:

۱. رصد مستمر تحولات جمعیتی مناطق مختلف استان با استفاده از منابع آمار و اطلاعات

رسمی

۲. بررسی گزارش‌های تحلیلی از رصد تحولات جمعیت مناطق استان به منظور شناسایی

چالش‌ها، عوامل و راهکارها

۳. اتخاذ تدابیر و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای لازم به منظور رفع چالش‌های پیش‌رو
همچنین سیاست‌های کلی خانواده در صورت ابلاغ از سوی مقام معظم رهبری می‌تواند مکمل سیاست‌های جمعیت است.

سخنران چهارم: پنجره جمعیتی به لحاظ اقتصادی یک فرصت برای کشور است. اما این پنجره جمعیتی در صورت عدم تمایل به بازتولید جمعیت منجر به سالمندی و زمستان جمعیتی خواهد شد.

سخنران پنجم: چند مورد اهمیت دارد:

۱. **تقاضا برای برگزاری جلسات مشابه و آگاه‌سازی مردم؛** دانشگاه‌ها از شورای عالی انقلاب درخواست دارند که چنین جلساتی در آن‌جا برگزار شود. همچنین تقاضا برای اعزام به استان‌ها، در قالب برگزاری کارگاه‌ها وجود دارد. صدا و سیما نیز خیلی نیاز

دارد که این بحث در حد فضای عمومی جامعه در آن مطرح بشود. رسوباتی از پنجاه سال پیش هنوز وجود دارد و دیدگاه‌های مالتوسی ممکن است در بین اکثر افراد جامعه وجود داشته باشد و تبدیل به باور شده است. باید این بحث‌ها مفصل تشریح شود تا در مردم یک بازنگری اتفاق بیافتد.

۲. ضرورت به‌روزرسانی علمی و متناسب‌سازی سیاست‌ها؛ سیستم، برنامه و نگاه سال‌هاست که تغییر نکرده و باید به‌روز و علمی شود. در خیلی از کشورها زودتر از ما متوجه خطر سالمندی شدند و راهکارهایی را در پیش گرفتند که شاید زیاد هم موفق نبودند. در سیاست‌های قبلی کشور، جمعیت را به عنوان یک انگل نگاه می‌کردند اما الان متوجه شده‌اند که آن نگاه اشتباه بوده است.

۳. احترام به عقل مردم؛ باید برای کرامت انسانی مردم احترام قائل باشیم و نگوییم جمعیت باید زیاد یا کم بشود، بلکه باید برای مردم احترام قائل بود. ما باید خادم مردم باشیم چه در جهت افزایش چه در جهت کاهش. آگاهی مردم را افزایش بدهیم و مشوق‌ها را به کار بگیریم.

سخنران ششم: اطلاعات جمعیت در کشورهای دیگر نکات ذیل را نشان می‌دهند:

۱. براساس آمار سال‌های ۱۹۷۵ و ۲۰۰۵ برای کشورهای مختلف، با افزایش شاخص توسعه انسانی تا اندازه معینی، نرخ باروری کاهش می‌یابد، اما پس از آن شروع به افزایش می‌کند.

۲. با ثروتمندتر شدن کشورها، فرزندآوری در آن‌ها کم‌تر می‌شود.

توصیه‌های سیاستی:

در مسئله سیاست‌های جمعیتی و تحقق آن‌ها چالش‌هایی را می‌توان برشمرد که ضمن برشمردن این چالش‌ها، راهبردها و سیاست‌های پیشنهادی نشست ارائه می‌گردد:

۱. رفع موانع اقتصادی:

۲. رفع موانع اجتماعی:

۱. چالش: عادی شدن سبک زندگی خانواده‌های کم‌جمعیت و نیز بالا رفتن عرف سن ازدواج، به‌ویژه به دلیل تحصیلات، از جمله موانع فرزندآوری است.
۲. راهبرد: راهبرد اساسی در این بخش اولاً، هنجارسازی در زمینه کاهش سن ازدواج، به‌ویژه از طریق تسهیلات آموزشی و رفاهی برای دانشجویان متأهل و صاحب فرزند و ثانیاً ترویج سبک زندگی خانواده پرجمعیت از طریق رسانه‌های ملی و محلی است. در این سبک زندگی ضمن عادی‌سازی خانواده پرجمعیت، شیوه‌های زندگی و تعاملات در این نوع خانواده آموزش داده می‌شود.

۱. اقناع فرهنگی:

۱. چالش: برخی باورها در میان مردم و متخصصین مانع فرزندآوری هستند. مانند «افزایش جمعیت موجب فقر است»، «فرزند بیشتر، کیفیت آموزش پایین‌تر» و ... این باورها مبنای علمی محکمی ندارند.
۲. راهبرد: متخصصان از طریق رسانه‌ها بایستی با روشنگری باورهای صحیح علمی را درخصوص این مسائل در میان ترویج کنند.

۲. برنامه توسعه همه‌جانبه:

۱. چالش: اکنون عمده توجه برنامه‌های پیشنهادی برای افزایش نرخ باروری از جنس مشوق‌های مالی است. اکتفانمودن به سیاست‌های تشویق مالی، در عین ضرورت کافی نیست. زیرا مسئله جمعیت، یک مسئله‌ای است که به همه ابعاد توسعه اعم از اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برمی‌گردد. اگر جمعیت افزایش پیدا کند و زیرساخت‌های توسعه فراهم نباشد، مشکلات بیشتر می‌شود.
۲. راهبرد: برنامه افزایش یا به تعبیر دقیق‌تر جوان‌سازی جمعیت می‌بایست، یک برنامه توسعه همه‌جانبه باشد. اکنون کشورهای مختلف برای مسئله جمعیت، دست به تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه همه‌جانبه می‌زنند که همه ابعاد توسعه مانند اشتغال، مسکن، آموزش، بهداشت، مهاجرت و ... را در بر می‌گیرد. بنابراین رویکرد برنامه‌نویسی

درخصوص جمعیت، من جمله طرح جامع جمعیت و تعالی خانواده می‌بایست رویکرد توسعه همه‌جانبه باشد.

۳. به‌روزرسانی علمی دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی:

۱. چالش: نگاه مالتوسی که مربوط به دویست سال پیش است هنوز در دانشگاه‌های ما درخصوص جمعیت و توسعه غلبه دارد. رویکردهای جدید نظری و پژوهش‌های تجربی به یافته‌های کاملاً متفاوتی رسیده‌اند. من جمله این که جمعیت پتانسیل توسعه است.

۲. راهبرد: به‌روزرسانی علمی در این خصوص از ضرورت‌های اجرایی شدن سیاست‌های کلان جمعیتی است. زیرا اساتید و پژوهشگران هستند که خوراک فکری مردم و مسئولین را فراهم می‌کنند.

۴. توزیع متناسب جمعیت:

۱. چالش: از مشکلات کنونی کشور توزیع نامناسب امکانات و در نتیجه توزیع نامناسب جمعیت در کشور و تمرکز آن در چند شهر بزرگ است. تمرکز و تراکم جمعیت در شهرهای بزرگ با خود کاهش نرخ باروری در این شهرها را به همراه دارد.

۲. راهبرد: به‌نظر می‌رسد که یکی از راه‌های عمده بهبود سطح باروری، بهبود توزیع مکانی جمعیت و جلوگیری از بیش‌تراکمی (OVER-DENSITY) جمعیتی در شهرهای بزرگ و از سوی دیگر بهبود زیرساخت‌های اقتصادی و معیشتی در شهرها و روستاهای کوچک پیرامونی است.

۵. سیاست‌های منعطف شغلی:

۱. چالش: یکی از مشکلات اصلی زنان شاغل برای فرزندآوری، نگهداری تا سن مدرسه است.

۲. راهبرد: یک نظام شغلی منعطف به‌ویژه برای مادران می‌تواند زمینه برای فرزندآوری بیشتر را فراهم کند. به‌طوری‌که در این نظام حضور فیزیکی ضرورت کم‌تری داشته و ارتقای شغلی زنان کم‌تر به آن وابستگی داشته باشد.

۶. مهدکودک‌های با کیفیت و با قیمت مناسب:

۱. چالش: نگاه‌داری و مراقبت از کودکان برای زنان شاغل یک مسئله است.
۲. راهبرد: مشکل نگاه‌داری فرزندان تا سن مدرسه، از طریق مهدکودک نیز قابل حل است. هر چند که مهدکودک جای مادر را نمی‌گیرد، اما وجود مهدکودک‌های استاندارد، با کیفیت و با قیمت مناسب می‌تواند اطمینان والدین از بابت نگاه‌داری فرزندان را می‌شود و زمینه برای فرزندآوری بیشتر را فراهم می‌سازد.

۷. بیمه ناباروری:

۱. چالش: اکنون زوج‌های زیادی وجود دارند که تمایل به داشتن فرزند دارند، اما به دلیل مشکلات ناباروری قادر به این کار نمی‌باشند. این موضوع وقتی اهمیت بیشتر پیدا می‌کند که توجه کنیم ناباروری تنها برای فرزند اول نیست، بلکه چه بسا خانواده‌هایی که فرزند اول یا حتی دوم را به دنیا می‌آورند، اما برای فرزند بعدی دچار می‌شوند. اما درمان ناباروری‌ها با هزینه‌های سنگینی همراه است.
۲. راهبرد: اگر بیمه‌ها، به‌ویژه بیمه‌های اصلی مانند تأمین اجتماعی و خدمات درمانی، ناباروری را تحت پوشش قرار دهند، ظرفیت قابل توجهی از فرزندآوری بالفعل خواهد شد.

۸. تأسیس مرکز رصد، ارزیابی و پیگیری اجرای سیاست‌های کلان جمعیت:

۱. چالش: از یک سو جمعیت یک موضوع فرابخشی است و به بسیاری از حوزه‌ها و زمینه‌ها مانند اقتصاد، آموزش، بهداشت، مهاجرت، سیاست خارجی و مرتبط است. از سوی دیگر موضوع سالمندی جمعیت ایران، فوریت داشته و اگر اقدام عاجل صورت نگیرد، فرصت جوان‌سازی جمعیت از دست می‌رود.
۲. راهبرد: به دلیل فرابخشی بودن و فوریت موضوع جمعیت، پیشنهاد می‌شود یک مرکز ذیل ریاست جمهوری یا سازمان مدیریت تأسیس شود که وظیفه رصد، ارزیابی و پیگیری اجرای سیاست‌های کلان جمعیت را برعهده داشته باشد.